

УДК 159.955:378.147:347.96

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.3>

ЗАБОЛОЦЬКА Світлана – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (svitlana.zabolotska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ЗАБОЛОЦЬКИЙ Назар – студент факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, Харків, Україна, індекс 61023 (n.d.zabolotskyu@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6077-8514>

БОГДАН Богдан – студент факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, Харків, Україна, індекс 61023 (b.r.bogdan@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0545-6264>

ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Професійне мислення – надскладний феномен, що в сучасній психологічній науці визначають як вищий пізнавальний процес пошуку, виявлення та зняття проблемності, практичне мислення людини в процесі вирішення професійних завдань, опосередковане та узагальнене відображення фахівцем професійної реальності.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених вивченню професійного мислення, воно залишається одним із найменш досліджених та найбільш суперечливих явищ. Це зумовлено невизначеністю сутності його родової ознаки, її новітнім характером, незначним досвідом професійної підготовки майбутніх фахівців в Україні, а також специфічними ознаками її складного предмета.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження. Загалом, стаття присвячена дослідженню процесу розвитку професійного мислення майбутніх юристів під час їх навчання та оволодіння професійною діяльністю. У роботі розглядаються ключові аспекти формування високого рівня професійної компетентності, а саме критичного та аналітичного мислення, етичної поведінки та навичок прийняття обґрунтованих рішень в юридичній сфері. Автори аналізують методи та педагогічні підходи, спрямовані на стимулювання інтелектуального розвитку студентів, а також розглядають вплив сучасних технологій на формування професійних умінь. Результати дослідження можуть служити підґрунтям для вдосконалення методології викладання юридичних дисциплін та розвитку ефективних підходів до навчання майбутніх фахівців в галузі права. Також в статті було визначено, що професійне мислення юриста складається з таких базових компонентів, як ціннісно-мотиваційний, понятійно-змістовий, операційний та рефлексивний, що відображають внутрішню психологічну будову мисленнєвої діяльності фахівця. Розглянуто, що функціями предметно-орієнтованого рівня професійного мислення юриста є, передусім, регуляторна, когнітивна, відображальна та комунікативна.

Ключові слова: професійне мислення, мисленнєва діяльність, майбутні фахівці, фахова підготовка, майбутні юристи.

ZABOLOTSKA Svitlana – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (svitlana.zabolotska@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ZABOLOTSKYI Nazar – Student at the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, 106, Pushkinska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (n.d.zabolotskyi@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6077-8514>

BOHDAN Bohdan – Student at the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, 106, Pushkinska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (b.r.bogdan@nlu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0545-6264>

PROFESSIONAL THINKING OF FUTURE LAW STUDENTS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstract. Professional thinking is an extremely complex phenomenon, which in modern psychological science is defined as a higher cognitive process of searching, identifying and solving problems, practical thinking of a person in the process of solving professional tasks is a mediated and generalized reflection of professional reality by a specialist.

Despite the presence of a significant number of works devoted to the study of professional thinking, it remains one of the least researched and most controversial phenomena. This is due to the uncertainty of the essence of its generic feature, its new character, the insignificant experience of professional training of future specialists in Ukraine, as well as the specific features of its complex subject. In general, the article is devoted to the study of the process of development of professional thinking of future lawyers during their training and mastering of professional activities. The work considers the key aspects of the formation of a high level of professional competence, namely critical and analytical thinking, ethical behavior and the skills of making informed decisions in the legal field. The authors analyze the methods and pedagogical approaches aimed at stimulating the intellectual development of students, and also consider the influence of modern technologies on the formation of professional skills. The results of the research can serve as a basis for improving the methodology of teaching legal disciplines and developing effective approaches to training future specialists in the field of law. The article also determined that the professional thinking of a lawyer consists of such basic components as value-motivational, conceptual-content, operational and reflective, which reflect the internal psychological structure of a specialist's thinking activity. It is considered that the functions of the subject-oriented level of professional thinking of a lawyer are, first of all, regulatory, cognitive, reflective and communicative.

Key words: professional thinking, thinking activity, future specialists, professional training, future lawyers.

Постановка проблеми. Сучасний світ вимагає високого рівня професійної компетентності від майбутніх студентів-юристів. Однак існує ризик, що навчальний процес не завжди ефективно сприяє розвитку їхнього професійного мислення. Проблема полягає в тому, що існуючі методи та педагогічні підходи можуть недостатньо враховувати специфіку формування професійного мислення в контексті юридичної діяльності. Відсутність системного підходу до цього питання може обмежити можливості студентів-юристів у вирішенні складних юридичних завдань та прийнятті обґрунтованих рішень в майбутньому. Таким чином, актуальною є необхідність визначення та вирішення факторів, які впливають на розвиток професійного мислення студентів-юристів під час навчальної діяльності, з метою підвищення якості юридичної освіти та готовності випускників до викликів сучасного юридичного середовища. Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження.

Під час написання даної статті ми поставили перед собою задачу здійснити теоретико-експериментальне дослідження психологічних тенденцій і механізмів розвитку професійного мислення у майбутніх юристів у процесі фахової підготовки; створити модель розвитку професійного мислення у майбутніх юристів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В наукових працях з юридичної психології професійному мисленню юристів не приділено належної уваги. Деякі дослідники висвітлювали окремі питання мислення та поведінки працівників судових та правоохоронних органів. При пошуку відповідної літератури важливо також враховувати, що тема професійного мислення може включати такі аспекти, як критичне мислення, аналітичні навички, етичні виміри та прийняття рішень в контексті юридичної практики. Зокрема, такими питаннями займалися: О.В. Тимченко, Л.С. Криворучко. Щодо професійної адаптації можна звернутися до досліджень Д.О. Кобзіна та В.О. Соболева. Не можна оминати праці закордонних фахівців. Наприклад, розвиток критичного мислення вивчали Пол Хігс, Річарт Пол, Лінда Елдер. Формуванню аналітичних навичок у юридичному навчанні присвятили такі науковці, як Вільям Путман, Міхаель Шварц та інші.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні структури, психологічних закономірностей і механізмів розвитку професійного мислення у майбутніх юристів у процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток професійного мислення юриста у цілому має розглядатися у межах макrogenезу мисленнєвої діяльності, тому його новоутвореннями мають бути глобальні механізми зрілого мислення – ароморфози (такі, що мають широке та загальне значення) (Васильєва, 2003). По-перше, це механізм породжувальної взаємодії суб'єктно-особистісного та власне мисленнєвого рівнів: кожний із цих рівнів, змінюючись, тобто здобуваючи нові якісні характеристики, викликає зміни іншого рівня, тим самим породжуючи нову систему регуляції мислення.

По-друге, це механізм операціональної інтеграції: синтезу, взаємозв'язку, взаємопроникнення різних видів, рівнів мислення, і в першу чергу, інтеграції логічного мислення з наочно-дієвим, наочно-образним, інтуїтивним і взагалі з несвідомими компонентами, що забезпечує можливості широкого перенесення.

По-третє, це механізм розширення когнітивного забезпечення життєдіяльності людини, формування його сукупного життєвого досвіду.

По-четверте, це механізм «побічного продукту»: при вирішенні навіть одиничного мисленнєвого завдання відбувається формування несвідомого «побічного продукту», що містять змістовні й операційні резерви подальшого мисленнєвого розвитку та роблять його нескінченним, безвідносним до певного наперед заданого результату. Адже якщо оперування зі штучними об'єктами (знаковими формами) не співвідноситься з реальними змінами суб'єкта, змінами реальних речей та об'єктів, то мислення немає.

Крім того, розвиток професійного мислення юриста відповідно до вищезазначених характеристик має досліджуватися відповідно до трьох узагальнених параметрів: 1) результативних, що передбачають якість вирішення проблемних ситуацій, нового знання та нових орієнтовних основ дій (когнітивних карт, схем); 2) мікрогенетичних, які фіксують специфіку професійних узагальнень, їх усвідомленість, операційну та понятійну систему знань; 3) макrogenетичних, що включають передумови механізмів зрілого мислення, а також цілісного професіогенезу особистості.

Основними функціями предметно-орієнтованого рівня професійного мислення юриста є, передусім, такі: 1) регуляторна – передбачає його включеність до безпосереднього реального перетворення фахівцем об'єкта праці – проблемної ситуації клієнта: «це мислення у дії, для дії та діями»; 2) когнітивна – забезпечує розширення концептуального простору – оволодіння юристом новими знаннями, новою інформацією про професійну дійсність та себе самого; 3) відображальна – забезпечує відображення юристом професійної дійсності; 4) комунікативна – має за мету забезпечення спілкування фахівця з клієнтами, колегами та ін.

Якщо на предметно-орієнтованому рівні професійного мислення юриста домінує так звана типологізуюча активність, або актуалізація профотипу, що виявляється в тенденції психолога до суб'єктивної класифікації професійних ситуацій і проблем на основі їх узагальнення

й виникає внаслідок гострої необхідності – створення засобу упорядкування організації професійного простору через його складність, невизначеність, змінюваність, то на діяльнісно-орієнтованому рівні цей профотип більшою мірою піддається аналізу, переструктуруванню (Гура, 2011).

Змістовим рівнем професійного мислення юриста є методологічний рівень, що «обслуговує» його мислення, тобто є мисленням мислення, або метамисленням. Отже, предметом професійного мислення цього рівня є власне професійна мислєдїяльність фахівця.

Здійснений нами аналіз праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, що спрямовані на вивчення феномену виходу мислення з предметної ситуації, дає змогу стверджувати, що такі поняття, як «мислення мислення», «метамислення» та «методологічне мислення», мають єдиний зміст. У своїй роботі ми будемо використовувати саме поняття «методологічне мислення» для характеристики вищого рівня професійної мислєдїяльності майбутнього юриста як таке, що відображає його здатність усвідомлювати, регулювати, контролювати, рефлексувати власне професійне мислення (Сисоєва, 2003).

Розуміння нами методологічного рівня професійного мислення юристів ґрунтується на таких наукових традиціях.

У зарубіжній психології проблемі метамислення присвячені праці багатьох вчених. Незалежно від часу опублікування основних авторських ідей та країн, у яких працюють науковці, їх положення є дуже близькими, що дає можливість стверджувати про єдине розуміння сутності феномену метамислення, яке можна охарактеризувати такими твердженнями.

По-перше, існує особливий феномен свідомості, функціями якого є контроль за процесами мислення, їх планування, регуляція та узгодження. Метамислення є своєрідним «клеєм», який утримує психіку в цілісному організованому стані; його зниження призводить до тяжких і складних психічних розладів.

По-друге, за своїм змістом метамислення включає: 1) постійні пізнання людини про мисленнєві завдання, процеси, стратегії – метакогнітивні знання; 2) знання про стани, зміст, межі власного мислення в певний момент часу – «метакогнітивне спостереження»; 3) регуляцію та контроль за процесами і стратегіями мислення – метакогнітивна регуляція; 4) свідомі емоції, що супроводжують процес пізнання – метакогнітивний досвід.

По-третє, основними чинниками, що активізують метакогнітивні процеси, є: новизна ситуації; ступінь зосередженості індивіда на тому, як він мислить; виявлення суттєвих неузгодженостей у діяльності; надмірність часу для вирішення завдання; особлива мотивація на вирішення завдання.

По-четверте, існує можливість цілеспрямованого формування метакогнітивних здібностей узагалі та метамислення, зокрема завдяки опануванню людиною метакогнітивних стратегій, що дають змогу структурувати і збагачувати когнітивний досвід (Сисоєва, 2003).

Отже, рух мисленнєвого процесу забезпечується складною системою стереотипії, адекватної професійній діяльності, її умовам, засобам, специфікою завдань та функцій. Неадекватна реалізація стереотипії може бути джерелом проблемності.

Таким чином, глобальним результатом першого етапу професійного мислення юриста є сформульована ним проблема, яка надає поштовх розгортанню наступного, другого етапу – формулювання завдань і пошуку рішень (або формулювання гіпотез).

Залежно від особливостей ціннісно-сислової позиції юристів, які реалізуються в конкретній моделі професійної взаємодії, виокремлюються три головні стратегії розуміння фахівцем свого клієнта: 1) стратегія пояснення – виявлення значень висловлювань та переживань клієнта (більшою мірою діагностична позиція); 2) стратегія інтерпретації – створення смислу висловлювань та переживань клієнта та 3) стратегія діалогічного розуміння – пошуку смислу висловлювань та переживань клієнта в процесі їх сумісного з клієнтом пошуку. Ці стратегії є досить усталеним засобом роботи зі смисловою інформацією, та кожна з них характеризується як система інваріантних, суттєвих для кожної компонентів – процесуальних і варіативних, що є додатковими – змістовних.

Таким чином, результатом цього етапу професійного мислення юриста є сформульовані завдання та гіпотези.

Останньою закономірністю розвитку професійного мислення майбутніх юристів є єдність розвитку змістових і процесуальних його складових.

Результати здійсненого на попередніх етапах роботи аналізу психологічних закономірностей, механізмів та принципів розвитку професійного мислення майбутнього юриста дають підстави запропонувати систему методів, впровадження яких забезпечить ефективність цього процесу.

Основними складовими-властивостями критичності професійного мислення є самостійність, наполегливість, відкритість, готовність до виправлення помилок, соціальність, прагматичність, суб'єктивність, гнучкість.

Критерієм розвитку професійного мислення у майбутніх юристів, на нашу думку, є децентричність як антитеза егоцентричності, як здатність змінювати власні мисленнєві позиції, координувати різні точки зору.

Як критерій розвитку професійного мислення у майбутніх юристів децентричність розглядається нами власне у когнітивному аспекті – як здатність усвідомлено і понад ситуаційно виокремлювати, координувати та змінювати власну мисленнєву позицію. Ця здатність є протилежною за своєю суттю когнітивному егоцентризму.

Розглядаючи децентричність як суб'єктивну характеристику та критерій розвитку професійного мислення у майбутнього юриста, ми визначаємо її як здатність усвідомлено та понадситуативно виокремлювати і співвідносити вихідну точку зору з іншими можливими, трансформувати її. Децентричність, таким чином, органічно пов'язана як із системністю, так і з критичністю професійного мислення, зумовлює них та обумовлюється ними (Гура, 2011).

Ще одним критерієм розвитку професійного мислення у майбутніх юристів є рефлексивність. Виокремлення її як суб'єктивної характеристики, на нашу думку, є обов'язковим у зв'язку з тим, що вона є інтегральною властивістю, має індивідуальну міру вираженості та зумовлює мисленнєву діяльність психолога на всіх її рівнях, виявляється у формі предметної, діяльнісної та методологічної рефлексії.

Важливим для розуміння рефлексивності є те, що вона має функцію модератора взаємозв'язку інших психічних властивостей особистості: у своєму ситуативному прояві рефлексивність видозмінює характер дії багатьох психічних феноменів та закономірностей. Так, рефлексивність може: 1) послаблювати міру залежностей між психічними властивостями (інгібувати їх); 2) посилювати, «каталізувати» залежності між психічними властивостями (наприклад, показників діяльності від нейротизму, когнітивної складності тощо або соціально-психологічної згуртованості від рівня інтелекту учасників групи); 3) блокувати залежності (наприклад, якості прийняття рішення від інтелекту, коли суб'єкт з високим рівнем інтелекту та рефлексії взагалі не може прийняти рішення внаслідок формулювання величезної кількості гіпотез, урахування мисленнєвих феноменів, стереотипів та інших збоїв мисленнєвого процесу); 4) здійснювати інверсію – отримання зворотних закономірностей: під впливом рефлексивності ті або інші закономірності та феномени можуть радикально змінювати форму свого існування та виявлятися не тільки у прямій, а й у зворотній формі (наприклад, інверсія мисленнєвих феноменів, стереотипів, відмов у довільну форму): вже само по собі знання суб'єктом того чи іншого феномену, тобто знання про його існування може змінювати і, як правило, змінює характер дії цього феномену (Гура, 2011); 5) детермінувати появу нових закономірностей (наприклад, характер перебігу психічних процесів на усвідомленому та несвідомому рівні, або поява феномену дзеркального Я).

Таким чином, рефлексивність як модератор залежностей інших властивостей характеризується «типом оптимуму»: максимальна якість прийняття рішення, соціальної та особистісної адаптації суб'єкта досягається не у випадку мінімального та максимального значення рефлексивності.

Завдяки модеруючим властивостям вона визначає рівень як актуалізації всіх вищеописаних суб'єктивних характеристик, так і професійного мислення майбутнього юриста в цілому.

Отже, усі вищеописані суб'єктивні характеристики професійного мислення юриста, що подані критеріями його розвитку у майбутніх фахівців, є інтегративними, системними якісними визначеностями.

Актуалізація професійного мислення у майбутніх юристів усіх курсів здійснюється переважно на предметно-орієнтованому рівні: вербалізована мислєдіяльність спрямовується на вирішення конкретної проблемної ситуації з урахуванням одиничної або декількох детермінант її виникнення, не враховуються понадситуаційні чинники.

Отже, у процесі здобуття вищої юридичної освіти у майбутніх фахівців поступово збільшується швидкість актуалізації професійних знань та підвищується згорнутість мисленнєвої діяльності під час вирішення професійних проблемних ситуацій.

Таким чином, це дає змогу стверджувати те, що генеза професійного мислення у майбутніх юристів відбувається завдяки ускладненню, узагальненню та вербалізованості актуалізованих професійних знань, що виявляється в розумінні метафоричного смислу висловлювань.

Висновки. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових підходів до розуміння сутності професійного мислення юриста дали підстави стверджувати, що воно є системоутворювальним компонентом фахової компетентності; має змістовну та процесуальну форми, залежить від множини ситуаційних, зовнішніх чинників, які визначають специфіку вирішуваних професійних проблем, й особистісних, внутрішніх детермінант, що характеризують особливості інтелектуальної сфери фахівця, його індивідуально-психологічні властивості. За своїм змістом професійне мислення юриста складається з таких базових компонентів, як ціннісно-мотиваційний, понятійно-змістовий, операційний та рефлексивний, що відображають внутрішню психологічну будову мисленнєвої діяльності фахівця, як і будь-якої предметної діяльності.

Розвиток професійного мислення юриста відбувається на всіх етапах професіогенези, проте сенситивним періодом, що забезпечує його ефективність, є етап професійної підготовки фахівця у вищому навчальному закладі.

Методологічними засадами розвитку професійного мислення у майбутніх юристів є положення: системного підходу, відповідно до якого воно розглядається як багаторівнева, складно організована система відносно автономних підсистем; синергетичного підходу, що підкреслює нелінійний, дисипативний, відкритий характер його розвитку.

Психологічними закономірностями розвитку професійного мислення у майбутніх юристів є такі: 1) залежність рівневого характеру його розвитку від предметної спрямованості; 2) нелінійність, дискретність і неперервність етапів розвитку мисленнєвої діяльності; 3) єдність розвитку змістових і процесуальних складових. Основними критеріями розвитку професійного мислення у студентів-юристів є системність, критичність, децентричність, рефлексивність та усвідомленість професійних знань, які виявляються на початковому, середньому, достатньому та високому рівнях. Ефективною щодо розвитку професійного мислення у майбутніх юристів у процесі навчання у ВНЗ є система психологічного супроводу.

Значна позитивна динаміка рівнів розвиненості професійного мислення майбутніх юристів за результатами апробації системи психолого-педагогічного супроводу свідчить про її ефективність і необхідність упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ.

Література

- Васильєва М. П.** Деонтологічна компетентність педагога як мета ідеологічної підготовки. Проблеми сучасного мистецтва культури : зб. наук. пр. Харків : Стиль-издат, 2023 С. 22–32.
- Гура О. І.** Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
- Гура Т. Є.** Генезис наукових поглядів щодо природи мислення у сучасній психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки* / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. Т. 2. Вип. 7. С. 103–108.
- Савчин М. В.** Методологія психології : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
- Сисоєва С. О.** Педагогічна технологія у неперервній професійній освіті. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : монографія / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Наукова думка, 2003. С. 449–564.
- Пасічник І. Д.** Психологічні характеристики індивідуального мислення. *Наукові записки Острозької академії. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2009. Вип. 13. С. 3–13.

References

- Vasylieva M. P.** (2023). Deontologichna kompetentnist pedahoha yak meta ideontologichnoi pidhotovky [Deontological competence of the teacher as a goal of ideological training] *Problemy suchasnoho mystetstva kultury – Problems of modern art and culture*. Kharkiv : Styl-yzdat, 22–32 [in Ukrainian].
- Hura O. I.** (2006). Psykholoho-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu: teoretiko-metodologichniaspekt [Psychological and pedagogical competence of a teacher of a higher educational institution: theoretical and methodological aspect] *Monohrafiia – Monograph*. Zaporizhzhia, HU “ZIDMU”. [in Ukrainian].

- Hura T. Ie.** (2011). Henezys naukovykh pohliadiv shchodo pryrody myslennia usuchasnoi psykhologii [The genesis of scientific views on the nature of thinking in modern psychology]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Seriiia : Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series : Psychological sciences*. Mykolaiv : MDU imeni V. O. Sukhomlynskoho, Vol. 2, issue 7. 103–108. [in Ukrainian].
- Savchyn M. V.** (2013). Metodolohemy psykhologii [Methods of psychology] Monohrafiia – Monograph. K. : Akademydav, 2013. [in Ukrainian].
- Sysoieva S. O.** (2003). Pedahohichna tekhnolohiia u neperervnii profesiinii osviti. Neperervna profesiina osvita: filozofiiia, pedahohichni paradyhmy, prohnoz: monohrafiia [Pedagogical technology in continuous professional education. Continuing professional education: philosophy, pedagogical paradigms, prognosis : monograph] Kyiv : Naukova dumka 449–564. [in Ukrainian].
- Pasichnyk I. D.** (2009). Psykholohichni kharakterystyky indyvidualnoho myslennia [Psychological characteristics of individual thinking]. *Naukovi zapysky Ostrozkoii akademii. Seriiia "Psykhologiiia i pedahohika" – Scientific notes of the Ostroh Academy. Series "Psychology and pedagogy"*. Issue 13. S. 3–13. [in Ukrainian].